

Zoran Ladić

Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU

Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

zladic@hazu.hr

Hodočašća kao izraz pobožnosti stanovnika kasnosrednjovjekovne porečke komune

Izvorni znanstveni rad | Original scientific paper

UDK 248.153.8:291.4>(497.5 Poreč)"15"(093.4)

347.67>(497.5)"14"

Primljeno | Received: 24. III. 2015.

Izvadak

U radu se, na temelju analize bilježničke knjige porečkoga notara Antuna de Teodora, razmatra problematika kasnosrednjovjekovnih hodočašća iz porečke komune. Analizira se spol, društveni status i odredišta porečkih hodočasnika, a također se porečka hodočašća i njihova odredišta uspoređuju s hodočasničkim odredištima u drugim istočnojadranskim komunama i gradovima na zalazu srednjega vijeka.

Abstract

The article examines late medieval pilgrimages from the commune of Poreč based on the analysis of notary records written by Poreč's notary Anthony de Teodoris. Gender, social status, and destinations of pilgrims from Poreč are analysed. The pilgrimages of Poreč and their destinations are also compared to pilgrimage destinations in other communes and cities of East Adriatic in late medieval period.

Ključne riječi: Poreč, hodočašća, kasni srednji vijek, oporuke

Key words: Poreč, pilgrimages, late medieval period, last wills and testaments

Jedan od osobito zanimljivih aspekata prošlosti koje omogućuje analiza oporuka, kodicila i brevijara stanovnika urbanih i ruralnih sredina u razvijenom i u kasnom srednjem vijeku vezan je uz putovanja, točnije uz religiozna putovanja – hodočašća, *peregrinationes*. Zapravo se može reći da su oporuke, uz dnevnike, putopise i knjige s popisima hodočasnika koji su posjetili neko svetište najvažniji izvori za proučavanje fenomena hodoča-

šćenja u razvijenom i kasnom srednjem vijeku.¹ Za područje srednjovjekovnih hrvatskih zemalja u tom su razdoblju dvije ključne vrste izvora vezane za istraživanje hodočašća upravo oporuke i putopisi stranih hodočasnika, od kojih su prvi zapisani već u ranom srednjem vijeku.² Pritom se misli na trojednu kraljevinu Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju jer su već od kasne antike postojala dva osnovna puta koja su vodila, svaki svojim pravcem i cestama, prema dvama najznačajnijim hodočasničkim središtima – Jeruzalemu i Rimu. Kopneni put iz zapadne Europe prema Jeruzalemu detaljno je u prvoj polovici 4. stoljeća opisao nepoznati hodočasnik iz Bordeauxa.³ Za hodočasnike koji su iz sjevernih krajeva – središnje Europe i nordijskih zemalja – hodočastili u Rim put je također mogao dijelom ići našim krajevima, npr. od Zagreba prema Akvileji ili od Zagreba prema Senju, gdje su se u luci ukrcavali na brodove za luke na Apeninskom poluotoku,⁴ i Splitu

1 John G. Davies, „Pilgrimage and Crusade Literature“, *Journeys Toward God. Pilgrimage and Crusade*, ed. Barbara N. Sargent-Baur, Kalamazoo 1992., 1-30. Zbog raznolikosti u vrstama izvora i obrazovanosti zapisivača te razvoja vernakularnih jezika nastao je vrlo bogat pojmovnik vezan za srednjovjekovna kršćanska hodočašća. Uz najproširenije nazive – *peregrini*, *palmerii* i *romarii*, unutar pojedinih jezika u kasnom srednjem vijeku nastaju narodni izrazi. Tako u staronjemačkom jeziku, kao što pokazuju oporuke stanovnika Soprona iz razdoblja 1450. – 1500., nailazimo na izraze *Romfahrt*, *Achfahrt*, *Zelfahrt* i *Jakobsfarth*, kojima se označavaju hodočasnici na putu u Rim, Aachen, Mariazell i Compostelu. No, u srednjem je vijeku daleko najsnažniji odjek imalo nazivlje koje je iznio Dante Alighieri: putnike u Rim nazvao je *romei*, one u Jeruzalemu *palmieri*, a one u Compostelu *pelegrini*. Više o nazivlju za srednjovjekovne hodočasnike vidi: Zoran Ladić, „Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća“, *Croatia Christiana periodica*, 33, 1993., 18-19.

2 Prvi hrvatski prinos tom žanru, putopis, odnosno dnevnički zapis o hodočašću u Svetu zemlju, naslovljen *Zrcalo hodočasničko*, napisao je Bartol Jurjević (Đurđević). Bartholomeo Georgieuciz, *Specchio della peregrinatione*, Roma 1554.

3 Za sada najstariji poznati hodočasnički putopis vrlo šturoga sadržaja, ali s izuzetno zanimljivim podacima vezanim za dužinu putovanja, toponimiju, prenočišta i gostinje (koje naziva *mansio*), u kojem se hodočasnik u velikoj mjeri koristio kopnenim putom koji je dijelom vodio i kroz Slavoniju, napisan je 334. – 335. godine, a opisuje autorovo putovanje u Jeruzalem i Svetu zemlju 333. i 334. te povratak u Bordeaux. Za nas hodočašće postaje osobito zanimljivo hodočasnikovim dolaskom u *Pannonia inferior* (Donju Panoniju), gdje najprije spominje *ciuitas Iovia*, odnosno grad Bihar u srednjovjekovnoj Ugarskoj, a stigavši u *Pannonia superior*, odnosno Gornju Panoniju, prvi grad koji spominje je *ciuitas Mursa* (Osijek). Za *ciuitas Cibalis* (Vinkovce) kaže da je 24 milje udaljen od Osijeka. Na putu između ta dva grada hodočasnik je prenoćio samo jednom, a zatim se zaputio prema *ciuitas Sirmium* (Srijemskoj Mitrovici), za koju kaže da je od Vinkovaca udaljena 48 milja. Nakon 27 milja i jednoga noćenja stigao je u *ciuitas Bassianis* (Donje Petrovce). Na kraju toga dijela puta, nakon 31 prijedene milje stigao je u *ciuitas Singidunum* (Beograd), a zatim je slijedio put prema jugu pa spominje jedan grad na Moravi (*ciuitas Margo*) i Kostolac (*ciuitas Viminacium*), potom je stigao do mjesta na Moravi na kojem se 285. odvila odlučujuća bitka između budućega cara Dioklecijana i zapadnorimskoga cara Karina. Za to je mjesto zapisao rečenicu *Ubi Diocletianus occidit Carinum*. Jedno od važnih pitanja koje se postavlja jest vrijednost jedne milje koju u svom rukopisu koristi hodočasnik iz Bordeauxa jer bismo preračunavanjem mogli dobiti dužinu cijeloga puta koji je prošao putujući iz rodnoga grada u Svetu zemlju, odnosno Jeruzalem, ali i dužinu puta koji je prošao na etapi koja je vodila kroz naše krajeve. Vidi: <http://www.christusrex.org/www1/ofm/pilgr/bord/10Bord01Bordeaux.html>, 19. III. 2015., sub voce: *The Anonimous Pilgrim from Bordeaux*.

4 Tako se, primjerice, u Senjskom statutu spominju obveze Senjana da prevoze svoje gospodare (*dominus noster* i *domina nostra committissa*, pri čemu se misli na Frankapane) *per mare* i to bilo na području njihovoga dominija, bilo kada putujući izvan granica svojega golemog posjeda (*extra eorum dominium*). No, najvažnija odredba koja kazuje o Senju kao hodočasničkoj luci iz koje se putovalo u Rim, a možda se ukrcavalo i na mletačke galije koje su išle u Svetu zemlju, jest ona kojom se određuje da *quando romipete uadant romam per ciuitatem Segnie, primo debent honerari nauigia nobelium; secundo ciuium; tercio forensium; uidelicet anchonitani primo*. Luj Margetić – Petar Strčić, „Senjski statut iz 1388.“, *Senjski zbornik*, 12, 1985. – 1987., čl. 96-97, str. 61; čl. 130, str. 63.

putujući poznatom *via exercitulis*,⁵ a o čemu postoje svjedočanstva u raznim povijesnim vrelima, od statuta (npr. Senjski statut) do raznih isprava (npr. onih vezanih za križarsku vojnu kralja Andrije II. Arpadovića).⁶ Naravno, pojedini su hrvatski magnati, čije bogatstvo ni po čemu nije zaostajalo za pripadnicima njihova staleža u zapadnoj Europi, mogli unajmiti galije isključivo za svoja hodočašća. Jedan glagoljski rukopis zapisan početkom 15. stoljeća kazuje kako je krčki knez Nikola Frankapan otputovao na hodočašće u Jeruzalem u travnju 1411., a iz Svete se zemlje vratio u srpnju iste godine.⁷ Na svoje je putovanje, za koje je unajmio mletačku galiju, Nikola išao u pratnji dvorjanika, vojnika i posluže.⁸ Godine 1430. Nikola je hodočastio i u Rim, što je iskoristio i za diplomatski susret s papom Martinom V. Toga je puta unajmio ankonitansku galiju kojom je prešao Jadransko more.⁹

Razvedenost istočne obale Jadrana, velik broj gradova i komuna sposobnih, spremnih i željnih primiti brojne hodočasnike koji su putovali u Svetu zemlju, Palestinu kao *locus sanctissimus* kršćanstva, kao i mogućnost pronalaska mirnih uvala na kopnu i otocima u kojima se moglo pristati u slučaju nesreća na moru, učinile su našu obalu Jadrana izuzetno popularnom među srednjovjekovnim hodočasniciima iz Engleske, Francuske, Njemačke, Španjolske, Portugala, Italije, Češke, Poljske, Ugarske i kontinentalne Hrvatske.¹⁰ Značajan poticaj razvitku hodočašća u Svetu zemlju dalo je izrastanje Venecije u jedan od najvažnijih gradova i luka cijeloga Sredozemlja, koja je značajan dio prihoda stjecala i prijevozom putnika svih zanimanja, a time i hodočasnika u Svetu zemlju.

Naravno, i jednim i drugim putom nisu hodočastili samo miroljubivi, pobožni hodočasnici u nastojanju da ispune dani zavjet ili da dotica-

5 *Via exercitulis* nastavila se na cestu od Budima, uz Blatno jezero do Zagreba i potom preko Bihaća i Knina u Split. Krešimir Kužić, „Kojim su brodovima 1217. godine prevezeni križari kralja Andrije II.?", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46, 2004., 96.

6 Andrija II. krenuo je u V. križarsku vojnu u Palestinu 1217. i vratio se 1221. godine. Prije odlaska boravio je u Zagrebu, gdje je istodobno posvećena prva zagrebačka katedrala, a zatim je unskim putom stigao u Split (23. VIII.). U Svetu zemlju s kraljem su o vlastitom trošku išli i neki od najmoćnijih hrvatskih velikaša, braća Stjepan II. i Baboneg iz roda Babonića s 250 svojih ljudi.

7 Nikola Maslač, „Hrvatski knezovi Frankopani prema kat. Crkvi“, *Obnovojeni život*, XI, 4, 1930., 177–189.

8 Na ist. mj.

9 Lujko Margetić, „Počeci prošteništa i franjevačkog samostana na Trsatu“, *Croatia Christiana periodica*, XIV, 25, 1990., 68.

10 Vidi: Krešimir Kužić, *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika 14. – 17. st.* (dalje: *Hrvatska obala u putopisima*), Split 2013.; Zoran Ladić, „Croatian Adriatic Towns and their Inhabitants in the Travel Accounts of Medieval and Early Modern Pilgrims from Western Europe to the Holy Land“ (dalje: „Croatian Adriatic Towns and their Inhabitants“), *The Way to Jerusalem*, ed. Anna Trono, Lecce 2013., 54–65.

njem relikvija svetaca smještenih u posvećenom prostoru *infra ecclesiam* postignu tjelesno ili duhovno zdravlje.¹¹ Isključivo takav vid hodočašćenja završio je već krajem 11. stoljeća, kada je započeo dugotrajan rat između kršćana i muslimana, koji su jedni druge smatrali *infideles*, odnosno nevjernicima. Rat za Palestinu pretvorio se u višestoljetnu, nepomirljivu avanturu koja je završila tek potpunim poniženjem osmanlijske državne tvorevine i uspostavom dominacije europske civilizacije na gotovo svim područjima.¹²

Uz ovaj civilizacijsko-vjerski konflikt, ideja miroljubivoga i pobožnoga hodočašćenja napuštena je, pomalo paradoksalno, i zbog općega društvenoga, gospodarskoga, urbanoga i populacijskoga uspona Europe od razdoblja tzv. renesanse 12. stoljeća. Dodatni impetus praksi hodočašćenja davale su i crkvene indulgencije, prije svih ona pape Bonifacija VIII. (1294. – 1303.), kada je proglasio prvu jubilarnu godinu i svima koji posjete Rim te godine obećao oprost svih grijeha.¹³ Uskoro je njegova ideja bila prihvaćena u svim krajevima Europe jer se uvidjela golema ekonomska korist koju je Rim crpio iz toga Bonifacijeva poteza.¹⁴ U 15. su se stoljeću indulgencije, oprosti grijeha mjereni u danima, tjednima ili godinama, dobivale ne samo u većim katedralnim crkvama, sjedištima biskupija u velikim gradovima, već su gotovo sve vlasti malih i srednjih gradova, bilo one kraljevske, magnatske ili neovisne, nastojale u Rimu, Jeruzalemu, sv. Jakovu u Composteli ili Asizu kupiti vrijednu relikviju popularnih svetaca kako bi, kombinirajući održavanje gradskih sajмова, slavljenje relikvija i davanje oprosta grijeha, u svoje gradove privukle što veći broj ljudi, među kojima su doista vjerski motivi-

11 O raznim oblicima devijacija u hodočasničkom ponašanju te o negativnim promjenama vezanim uz moral kršćanskih hodočasnika na putovanju u sva europska regionalna, nacionalna ili međunarodna središta vidi: Zoran Ladić, „Criminal Behaviour by Pilgrims in the Middle Ages and Early Modern Period”, *At the Edge of the Law: Socially Unacceptable and Illegal Behaviour in the Middle Ages and the Early Modern Period*, ed. Suzana Miljan – Kosana Jovanović, Medium Aevum Quotidianum, Gesellschaft zur Erforschung der materiellen Kultur des Mittelalters, Sonderband XXVIII, Krems 2012., 60-72.

12 O ovom vrlo osjetljivom povijesnom pitanju vidi, primjerice: Raymond H. Schmandt, „The Fourth Crusade and the Just-War Theory”, *Catholic Historical Review*, 61, 1975., 203-208; Jane Folda, „The Fourth Crusade, 1201-1203: Some Reconsiderations”, *Byzantinoslavica*, 26, 1965., 277-290; Zoran Ladić, „Odjek pada tvrđave Accon 1291. u Hrvatskoj. O križarskoj vojni kao vidu hodočašća”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 16, 1998., 43-56 i tamo navedena literatura.

13 Rim kao hodočasničko središte nije bio izuzetno popularan samo zbog toga što se ondje odlazilo *ad limina apostolorum Petri et Pauli*, već su tu bili grobovi i čuvane relikvije niza drugih popularnih svetaca u srednjem vijeku – Lovre, Agneze, Pankracija i drugih svetaca. Vjekoslav Milovan, „Hodočašća kao osobit oblik štovanja Marije i svetaca” (dalje: „Hodočašća”), *Bogoslovska smotra*, 44, 1, 1974., 111.

14 O pozitivnim ekonomskim posljedicama pretvaranja nekoga mjesta u hodočasnički centar vidi: Esther Cohen, „Roads and pilgrimage: A study in economic interaction”, *Studi Medievali*, III ser. 21/1, 1980., 321-341.

rani hodočasnici bili nerijetko krhka manjina.¹⁵ Na cestama prema velikim hodočasničkim središtima, osobito u gostinjima i drugim prenočištima, često su boravile osobe oba spola sumnjivoga morala, a okolnim šumama kretale su se bande opasnih i nerijetko beskrupuloznih pljačkaša.

Nesigurnost hodočašćenja kopnenim putovima bio je danak koji se morao platiti zbog općega napretka europske civilizacije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Međutim, i hodočašća pomorskim putovima na galijama i drugim tipovima brodova nisu bila bitno sigurnija. Ondje je prijetilo prevrtljivo vrijeme, oluje, žed i glad, ali su još opasnije bile stalne ratne čarke i ratovi s arapskim, a potom i osmanlijskim vojnim flotama ili pak egipatskim i tuniskim piratima, koji su ne samo napadali kršćanske brodove, već su se nerijetko zalijetali na zapadnu obalu Italije te opsjedali i rušili stare apeninske gradove. Stoga je, barem do druge polovine 15. stoljeća, putovanje istočnom jadranskom obalom bilo najsigurniji način putovanja morem u Svetu zemlju.¹⁶

Što je bliži bio zalazak srednjega vijeka, a Europu su počele nadahnjivati nove znanstvene ideje humanizma i renesanse koje će dovesti do pada stoljećima dominantnoga ptolomejevskog i uspostave novoga galilejanskog doživljaja Zemlje, a time i osobnoga doživljaja prostora, hodočašća dobivaju još neke nove vizure. Od njih je možda najzanimljivija ona da bogatijim pojedincima ona postaju izlika za avanturizam isprepleten sa željom za upoznavanjem novih zemalja, ljudi, kultura, ukratko novih civilizacijskih okruženja. Time je pobožno hodočašće srednjega vijeka kao tjelesno i duhovno putovanje s osnovnim ciljem intimnoga susreta s relikvijama svetaca i dubokim vjerskim proživljavanjem tzv. *loca sacra* doživjelo još jedan udarac od kojega će se teško oporaviti.¹⁷

Budući da će u ovom radu biti riječi o hodočašćima stanovnika Poreča – patricija, građana, seoskoga stanovništva, stranaca – razumljivo je da je

15 O svjesnom nastojanju kreiranja hodočasničkih središta u srednjovjekovnoj Slavoniji vidi: Zoran Ladić, „O plemstvu i svećenstvu srednjovjekovne Slavonije u Rimu 1433. godine. Prilog proučavanju pobožnosti u srednjovjekovnoj Slavoniji“, *Povijesni prilozi*, 15, 1996., 261–271. Hvaljenu povijesno-filološku studiju o promišljenom pretvaranju kasnosrednjovjekovnoga loka u regionalno hodočasničko središte s centrom u liku sv. Ivana Kapistranskoga, nastalu svjesnim djelovanjem magnata i Crkve napisao je Stanko Andrić. Stanko Andrić, *Čudesna svetog Ivana Kapistrana – povijesna i tekstualna analiza*, Slavonski Brod – Osijek 1999.

16 Detaljnije o putovima u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i o uključenosti hrvatskih cestovnih pravaca u opću europsku mrežu putova vidi: Lovorka Čoralić, *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, Zagreb 1997. Vidi također: Krešimir Regan – Tomislav Kaniški (prir.), *Hrvatski povijesni atlas*, Zagreb 2003. Od starijih djela vidi: Stjepan Srkulj, *Hrvatska povijest u 19 karata*, Zagreb 1937.

17 Detaljnije vidi: Zoran Ladić, „Hodočašće“, *Leksikon Marina Držića*, <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/hodocase/>.

istraživačka usredotočenost, s obzirom na izbor odredišta, usmjerena prije svega prema pomorskom putu iako je, kao što će se vidjeti, nekoliko hodočašća bilo usmjereno prema nekim bližim, pomalo neuobičajenim kontinentalnim destinacijama.

Sama knjiga porečkoga notara Antuna de Teodorisa najstarija je sačuvana porečka notarska knjiga i proteže se od 1433. do 1487. godine.¹⁸ Pritom treba istaknuti da je nekoliko isprava na samom početku knjige zapisao i bilježnik Henrik de Artizanibus (*de Artizanibus*, *de Artizonibus*), što dosadašnji istraživači nisu primijetili. Knjiga je izuzetno vrijedan izvor za proučavanje svih aspekata povijesti jedne malene istočnojadranske komune. Kao primjer njezine znanstvene vrijednosti može se navesti činjenica da ona znatno obogaćuje naše skromno znanje o razvitku ustanove notarijata u Poreču jer se na nizu mjesta u knjizi spominju bilježnici koji su u Poreču radili prije Antuna de Teodorisa, odnosno od 1372. do 1448. godine. Pored velikoga broja privatnopravnih isprava različitoga sadržaja, zaseban dio ove bilježnice čine oporuke i kodicili koje je sastavio spomenuti notar zajedno sa svojim kancelarijskim pomoćnicima. Radi se o ukupno 61 posljednjoj volji (oporuke i kodicili), koje su zabilježene za pripadnike svih društvenih skupina porečke komune u razdoblju od dva desetljeća, točnije od 1464. do 1487. godine. Prva od njih zabilježena je u rujnu 1464. godine,¹⁹ a posljednja u rujnu 1487. godine,²⁰ ali one nisu upisane kronološkim redom jer se radi o kancelarijskim prijepisima iz starijih originala, na što jasno ukazuje činjenica da Antun uvijek koristi pojam *condam* uz testatora.²¹

Spolna distribucija oporuka u kojima se spominju hodočašća i zdravstveno stanje oporučitelja

U korpusu koji sadrži više od pedeset porečkih oporuka iz spomenutoga se razdoblja hodočašća spominju u njih 27. To znači da je ukupno 27 osoba različitoga društvenog položaja unutar porečke komune darovalo razne oblike legata za izvršenje zavjetnih odnosno hodočašća *ex voto*. To nadalje ukazuje na činjenicu da ni u jednom slučaju porečki oporučitelji nisu sami odlazili

18 Državni arhiv u Pazinu (dalje: DAPA), Istarski bilježnici, Antonius de Teodoris (dalje: AT), sign. HR-DAPA-8. Dužni smo zahvaliti ravnatelju Državnoga arhiva u Pazinu Elvisu Orbaniću, kao i djelatnicima Arhiva, što nam je omogućeno korištenje ove grade.

19 DAPA, AT, fol. 151r-151v.

20 Isto, fol. 182r.

21 Primjerice, 28. II. 1473. Antun je prepisao *Testamentum condam done Vrse relicte Mathei de Adignano*, odnosno gospode Urše, udovice Mateja iz Vodnjana. DAPA, AT, fol. 165v-166r.

u hodočašća, već se radilo o zamjениčkim hodočašćima.²² Kao i u ostalim istočnojadranskim komunama i gradovima, i u porečkoj komuni nailazimo na podjednaku zastupljenost muškaraca (17 ili 58,6 %) i žena (12 ili 41,4 %) koji su ostavili oporučne legatе za izvršenje tih hodočašća.²³ Istraživanja bilježničke građe drugih istočnojadranskih komunа i gradova pokazuju izrazitu dominaciju zamjениčkih nad osobnim hodočašćima, čemu je jedan od osnovnih razlogа bio u činjenici da su oporuke sastavljane u trenutku kada su oporučitelji bili uglavnom stari i bolesni pa u takvom fizičkom stanju nisu bili sposobni za izvršenje toga napornog čina.²⁴ Tako se i u Poreču u više oporuka napominje kako je oporučitelj/oporučiteljica *senectute* i *infirmi-tate grauatus* ili *grauata*, odnosno star/stara i bolestan/bolesna.²⁵ Naravno, u takvom stanju sami oporučitelji nisu mogli krenuti na hodočašćenja koja su, ako se radilo o *peregrinationes maiores*, odnosno o hodočašćima u Svetu zemlju, Jeruzalem, Rim ili sv. Jakovu u Compostelu, zahtijevala izvrsno tjelesno zdravlje jer se ponekad radilo o tisućama kilometara dugim, a istovremeno i opasnim, putovanjima kopnom i morem. Naravno, povremeno nailazimo i na malo detaljnije opise tjelesnoga stanja oporučitelja iz kojih se može naslutiti da je u nekom razdoblju u Poreču harala kužna ili neka druga epidemija. Takav je slučaj notar Antun zabilježio u oporuci iz veljače 1476. napisavši kako oporuku sastavlja *Dona Dominica, vxor relictа magi-*

22 No, zamjениčka, odnosno hodočašća *ex voto*, u srednjem su vijeku bila vrlo ozbiljno shvaćana i doista rijetko nisu bila izvršena jer se radilo o religioznim putovanjima *pro anima* oporučitelja. Da je tome doista bilo tako svjedoči i primjer zabilježen u Hvaru 1430., kada Dobroslav *Cethcutouich*, putem svjedoka Mikšina Utišinovića i Mladina Utišinovića, dokazuje da je, u izvršenju uvjeta postavljenoga u oporuci njegove pokojne žene Jere, bio za njezinu dušu u Rimu. Njegovu izjavu i navod imenovani svjedoci potvrđuju, izjavljujući da su rečenoga Dobroslava svojim očima vidjeli u Rimu. M. Zjačić, „Regeste pergamena XV vijeka Kaptolskog arhiva u Hvaru“, *Bilten Histojskog arhiva Komune hvarske*, god. VI-VII, br. 7-8, 1965., 14.

23 Zanimljivo je da je u Rabu u istom razdoblju legatе za hodočašća darovalo 18 ili 43 % muškaraca i 25 ili čak 57 % žena što, zapravo, ukazuje na to da je hodočašće bilo jednako prošireno i među tadašnjim muškarcima i ženama. Slične primjere mogli bismo navesti i za druge istočnojadranske komune i gradove. Zoran Ladić, „O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnicima *ad loca sancta*“, *Rapski zbornik II*, ur. Josip Andrić – Robert Lončarić, Rab 2013., 139-156.

24 Tjelesna bolest kao daleko najčešći razlog zbog kojega su sastavljane oporuke, a i zbog kojega sami oporučitelji nisu mogli odlaziti osobno u hodočašća, nije karakterističan samo za porečku komunu, već i za ostale istočnojadranske gradove i komune kao što su Zadar, Trogir, Dubrovnik ili Kotor. Primjerice, u Zadru je u od 1285. do 1340. više od 95 % oporuka sastavljeno zbog bolesti, a taj se postotak nešto smanjio između 1341. i 1404., kada je iznosio oko 80 %. Više o razlozima zbog kojih su oporučitelji vrlo rijetko osobno odlazili u hodočašća vidi u: Zoran Ladić, „O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka“, *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak, Zagreb 2005., 607-623.

25 Tako je u rujnu 1467. oporuku sastavila *dona Oliua, filia condam ser Marci Longo, vxor uero ser Petri de Andronicis, sedens super lecto diuino iuditio sana quidem mentis et intellectu gratia Iesu Christi licet aliquantulum infirmitatis grauata* (DAPA, AT, fol. 151r), u lipnju 1475. godine *Iohannes filius condam ser Marci de Marse, ciuis et incolā Parentinus, iacens in lecto diuino iuditio, sanus quidem mente intellectu gratiam Iesu Christi, licet aliquantulum infirmitate grauatus* (isto, fol. 154r) i tako dalje.

stri Laurentii sartoris de Spalato, ciuis et habitatrix Parentii iacens penes ignem diuino iudicio sana quidem mente et intellectu, licet languens corpore, pri čemu spomenuti podatci ukazuju da se radilo o nekoj bolesti, možda epidemiji.²⁶ U veljači 1473. zapisano je kako oporuku sastavlja *dona Vrsia, vxor relictā condām Mathei de Adignano, sedens prope ignem sana quidem mente et intellectu, licet senectute grauata*, što znači da se radilo o starijoj ženi koju je zahvatila neka bolest, možda epidemija jer je u istom razdoblju zapisano još nekoliko oporuka u kojima se kod oporučitelja pojavljuju slični simptomi.²⁷

Često je oporučiteljeva bolest bila naznačena činjenicom da oporuka nije sastavljena u notarskoj kancelariji ili na nekom drugom javnom mjestu, već u domu oporučitelja – *in domo habitationis testatoris/testatricis*. Tako je u kolovozu 1474. *dona Sanctucia, filia ser Alegreti Pedote et vxor Dominici de Perasto* svoju oporuku sastavila bolesna *sedens in porticu domus sue*,²⁸ *dona Agnexina, vxor relictā ser Nicolai Sirdura de Polla*, stanovnica Poreča, zabilježila ju je *iacensque in lecto*,²⁹ a na sličan slučaj nailazimo i u oporuci koju je zabilježio *ser Bonaldus de Vrsario condām ser Laurentii, ciuis et incola impresentiarum ciuitatis Parentiis, iacens in lecto (...) infirmitate grauatus*.³⁰ Dakle, svi oni koji su bili bolesni i stari svoje su oporuke sastavljali u svojim kućama, ležeći ili sjedeći na krevetu. Naravno, u takvom tjelesnom stanju nisu bili sposobni za bilo kakav put, a kamoli za odlazak na hodočašće. Međutim, vjerujući u spas duše koji je omogućivalo posjećivanje najsvetijih mjesta kršćanstva i brži prijelaz duše iz Čistilišta u Raj, takvi su oporučitelji nastojali, oporučnom strategijom i promišljenom raspodjelom legata, pronaći ljude koji bi, za njihovu ili duše njihovih najbližih (u prvom redu prerano preminule djece ili supružnika i roditelja), bili spremni, uz financijsku i materijalnu (često u nekretninama kao zemljoposjedu, vinogradu, oranici, masliniku i slično) naknadu, na dugo, nesigurno, nerijetko i opasno putovanje *ad loca sacra*.

Društveni položaj darivatelja oporučnih legata za odlazak na hodočašća

Pitanje socijalne stratifikacije srednjovjekovnih istočnojadranskih komunalnih društava već duže vrijeme privlači pažnju hrvatskih znanstvenika, a kao osnova svake analize pritom se uvijek uzimaju u obzir istraživanja Tomislava

²⁶ Isto, fol. 163r.

²⁷ Isto, fol. 165v.

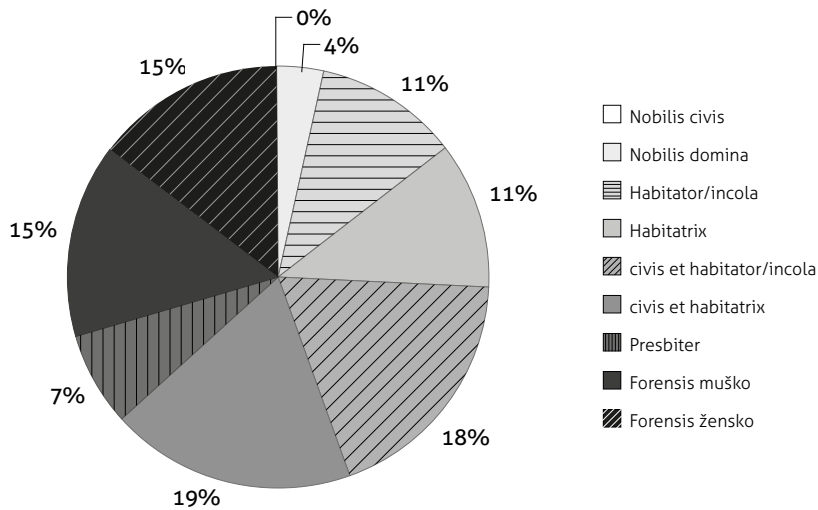
²⁸ Isto, fol. 152r.

²⁹ Isto, fol. 153r.

³⁰ Isto, fol. 156r.

Raukara o toj problematici.³¹ Ona su u velikoj mjeri pridonijela razumijevanju društvene pripadnosti i staleške podijeljenosti stanovnika dalmatinskih srednjovjekovnih gradova i komuna, ali se određen nedostatak zapaža u činjenici da u razmatranje nisu uzeti gradovi i komune u hrvatskom dijelu Istre i Hrvatskom primorju. Iako je taj problem slabo i sasvim općenito istraživao za kasno srednjovjekovlje,³² istraživanje arhivske građe nekih gradova, primjerice Buzeta, Poreča, Labina i Rijeke dopušta zaključak, kao što potvrđuju neka istraživanja,³³ da su i ova urbana društva u razvijenom i kasnom srednjem vijeku te početkom 16. stoljeća bila identično strukturirana kao i dalmatinska s obzirom na društveno uređenje i stalešku stratifikaciju stanovništva.

Grafikon 1. Društvena pripadnost porečkih oporučitelja koji su darovali legate za hodočašća

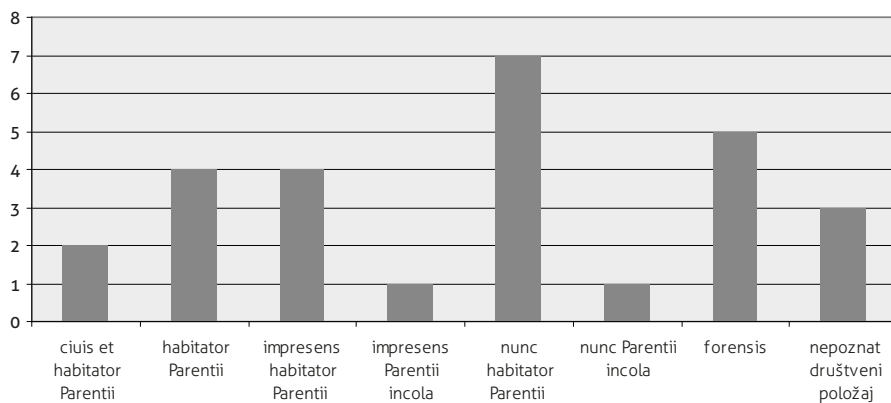
31 Tomislav Raukar, „Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, *Historijski zbornik*, XXIX-XXX, 1976. – 1977., 139-149; isti, „Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću“, *Historijski zbornik*, XXXIII-XXXIV, 1980. – 1981., 139-209; isti, „Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća“, *Historijski zbornik*, XXXV, 1982., 43-118.

32 Primjerice, Neven Budak u radu o putovanju Silvestra Siropula na koncil u Firenci 1438. – 1439. opisanom u njegovim memoarima, gotovo ništa ne kazuje o društvenom uređenju istarskih gradova (Rovinja, Poreča) u kojima je spomenuti pristao, ali veliku pažnju posvećuje smještaju, broju stanovnika i društvenom uređenju dalmatinskih gradova (osobito Zadru i Dubrovniku). Neven Budak, „On Syropoulos' Dalmatian and Istrian Route“, *Silvester Syropoulos on Politics and Culture in the Fifteenth-Century Mediterranean*, ed. Fotini Kondyli et al., Themes and Problems in the Memoirs. Section IV, *Birmingham Byzantine and Ottoman Studies*, 16, 2014., 155-173.

33 Od hrvatskih medievista ovom se problematikom u posljednje vrijeme, koristeći se vrlo zanimljivim pristupom, bavi Josip Banić. Vidi: Josip Banić, *Buzetska komuna na kraju XV. i početkom XVI. stoljeća u zrcalu notarske knjige Martina Sotolića*, završni rad – diplomski/integralni studij, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2014., kao i njegov rad u ovom broju *Histrije*. Određena razmatranja o socijalnom uređenju istarskih komuna – Poreča, Labina i Buzeta – izložio je i Zoran Ladić u nekoliko radova. Vidi, primjerice: „Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila“, *Humanitas et Litterae ad honorem Franjo Šanjek*, ur. Lovorka Čoralčić – Slavko Slišković, *Dominikanska baština*, knj. 6, *Analecta Croatica Christiana*, 40, 2009., 349-355.

Antun de Teodoris i njegovi suradnici u bilježničkoj kancelariji, prije svih Henrik de Artizanibus, bili su nasreću jedni od onih notara koji su gotovo redovito u posljednjim voljama upisivali podatke o društvenom položaju oporučitelja. Zahvaljujući tim podacima možemo razmatrati pitanje je li fenomen, odnosno popularnost hodočašćenja, bio podjednak među pripadnicima svih društvenih staleža porečke komune ili su pripadnici nekoga staleža dominirali u prakticiranju toga vida pobožnosti. Pored toga, uzorak od 27 osoba dovoljan je i za stjecanje određene slike o društvenom uređenju porečke komune koncem srednjega vijeka. Kao što je prikazano na Grafikonu 1, uzorak pokazuje da je u porečkoj komuni kasnoga srednjeg vijeka društvo bilo strukturirano u četiri veće skupine – *cives*, *nobiles cives*, *habitatores / incole* i *forenses*. Naravno, pojedini oporučitelji su povremeno društveno definirani različitim pojmovima istoga značenja, što je vjerojatno bila posljedica trenutne odluke samoga bilježnika. Stoga u ispravama nailazimo i na *incole* i na *habitatores*, koji imaju potpuno jednako značenje u smislu društvene pripadnosti unutar neke urbane sredine, a ovdje se odnose na stanovnike porečke komune. Ili, primjerice, izraz *nunc ciuis et incola impresentiarum ciuitatis Parentii*,³⁴ odnosno osoba koja je „sada“ građanin i stanovnik grada Poreča. Da bismo prikazali raznolikost pojmova koje su za stanovnike porečke komune u kasnom srednjem vijeku rabili porečki bilježnici, ovdje prilažemo još jedan grafikon iz kojega se vidi lepeza pojmova kojima su definirani samo doseljenici i stranci u Poreču kao tek jedna skupina stanovnika porečke komune.³⁵

Grafikon 2. Društveni položaj doseljenika i stranaca u Poreču 1443. - 1450.

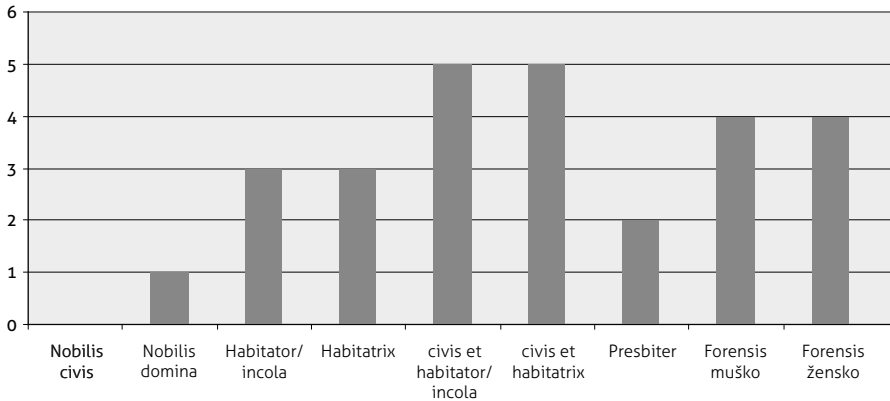

³⁴ Ser Bonaldus de Vrsario condam ser Laurentii. DAPA, AT, fol. 156r.

³⁵ Treba reći da je Grafikon 2 već objelodanjen u radu: Zoran Ladić, „Doseljenici i stranci iz Hrvatske, Slavonije i istočnojadranskih komuna u Poreču u kasnom srednjem vijeku na temelju isprava porečkih bilježnika“, u: *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka*, Zagreb 2014., 104.

Prethodnom grafikonu možemo dodati i sljedeći, u kojem je prikazana staleška pripadnost porečkih oporučitelja koji su ostavili legate za odlazak na hodočašće.

Grafikon 3. Društvena pripadnost porečkih oporučitelja koji su darovali legate za hodočašća

Već samo razmatranje podataka prikazanih na Grafikonu 2 i 3 ukazuje da je porečko komunalno društvo bilo vrlo složeno te da se u njemu može uočiti desetak društvenih skupina kojima su pripadali pojedini stanovnici porečke komune. To, naravno, znači da razmatranje socijalnih stratifikacija porečke, ali i svih ostalih istočnojadranskih komuna i gradova zahtijeva znatno ozbiljnije razmatranje jer bilježnici koji su u njima djelovali nisu bez razloga bilježili tako specifične pojmove kako bi što jasnije definirali društvenu pripadnost njihovih stanovnika. Međutim, ovdje nije mjesto za takvu analizu već samo za pokušaj grupiranja stanovnika kako bi se uočila eventualna dominacija neke od društvenih skupina kao sklonije darivanju legata za hodočašća. Činjenica je da kao darivatelji takvih legata za hodočašća dominiraju oporučitelji iz građanskoga sloja, odnosno *civis et habitator / habitatrix / incola* (deset osoba), slijede stranci (*forenses* – osam osoba), stanovnici bez civiliteta (*habitatores / incole* – šest osoba), oporučitelji iz reda komunalnoga klera (*presbiter* – dvije osobe) i samo jedna pripadnica komunalnoga patricijata (*nobilis domina*). Iako je promatrani uzorak oporučitelja malen, on ipak odražava sliku jednoga komunalnog društva. Budući da je Antun radio isključivo za stanovništvo urbanoga dijela porečke komune, jasno je da nedostaje jedan sloj, a to su *villici* ili *villani*, odnosno seljaci kao stanovnici distriktualnoga dijela komune. Dominacija građana, osoba s porečkim civilitetom, kao najčešćih darivatelja legata za hodočašća ne čudi s obzirom

na to da su građani uvijek činili brojčano najjači sloj komunalne populacije,³⁶ ali je donekle neobična veća zastupljenost stranaca za koje se obično smatra da su bili mobilniji, boljega zdravlja i da su u nekom gradu boravili privremeno (kraće vrijeme), u odnosu na stanovnike (*habitatores / incole*).³⁷ Samo kao pretpostavku možemo izreći da je njihov velik broj bio uvjetovan određenim povijesnim okolnostima, prije svega doseljavanjem i administrativno sporim uključivanjem stranaca iz Like, Krbave, Bosne i drugih krajeva pod udarima Osmanlija u porečko komunalno društvo.³⁸ S obzirom na popriličan broj pripadnika svećenstva u porečkoj biskupiji, kaptolu, samostanima i crkvama, razumljivo je da su i oni zastupljeni kao oporučitelji – darivatelji legata za odlazak na hodočašće,³⁹ a s obzirom na činjenicu da je patricijat uvijek činio najuži sloj komunalnoga stanovništva, bilo da se radilo o Dalmaciji, Hrvatskom primorju ili Istri, razumljiva je i njegova vrlo slaba zastupljenost među takvim darivateljima.⁴⁰

Hodočasničke destinacije za koje su porečki oporučitelji darovali legate

Neki medievisti dijele srednjovjekovna hodočašća na tzv. *peregrinationes maiores* i *peregrinationes minores*, pri čemu su se prva odnosila na hodočašćenja u Jeruzalem, Rim i k sv. Jakovu u Compostelu, a drugi u sva ostala hodočasnička svetišta međunarodnoga karaktera, kakva su bila Asiz, Mariazell, Aachen, Loreto, Recanati, crkva sv. Nikole u Bariju, Samostan sv. Katarine na Sinaju i još desetak važnijih hodočasničkih središta.⁴¹ Dakle, u osnovi se radi o podjeli koja uzima u obzir autentičnost, starost i važ-

36 Kao primjer građanskih oporučitelja može se navesti *dona Cusmica, filia condam ser Michaelis de Balignana et vxor ser Nicolai condam Dominici de Rubino*, odnosno kći Mihaela iz Gračišća i žena Nikole iz Rovinja. Iako zabilješke vezane za njezinu oporuku navode na pomisao da se radi o strankinji ili stanovnici (*habitatrix*), Kuzmica se ipak definira kao *ciuis et habitatrix Parentii*. DAPA, AT, fol. 155r. Slično je definiran i *Franciscus condam ser Iacobi maioris* kao *ciuis et incola Parentinus*. Isto, fol. 173v.

37 Primjerice, *ser Lazarus Scorzonus de Emonia*, koji je definiran kao *impresentiarius Parentii habitator*, a što jasno ukazuje da se radi o građaninu Novigrada i strancu u Poreču. Isto, fol. 172r. Stranac je bio i *ser Thomasius condam Iohannis de Frandria*, dakle iz daleke Flandrije, koji se u oporuci definira kao *impresentiarius Parentii incola*, a koji oporuku sastavlja *alternatione grauatus... in curia domus mei notarii infrascripti*. Isto, fol. 174r.

38 Kao jedan od zanimljivijih oporučitelja koji su u Antunovoj knjizi definirani kao stranci spominje se *Simon chochonnus* (čepar), *hospes de Sancto Laurentio, textor*. Ovaj čepar i tkalac iz Sv. Lovreča u knjizi se definira jedinstvenim nazivom *impresentiarius Parentii hospes*. Isto, fol. 164v.

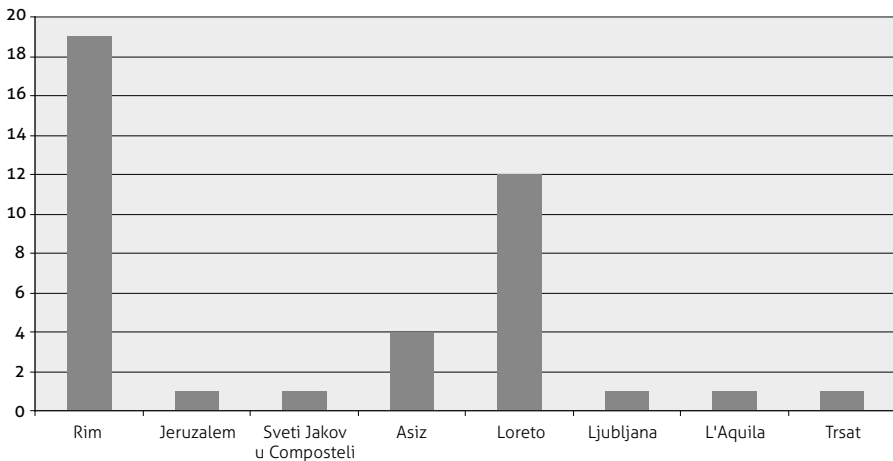
39 Zapravo, radi se o dvjema oporukama jednoga te istoga svećenika. U veljači 1469. *venerabilis vir dominus presbiter Nikola condam ser Antonii Peio* sastavio je prvu, a već u svibnju 1469. i drugu oporuku. Isto, fol. 168r, 169v.

40 Jedina porečka patricijka koja je ostavila legat za hodočašće bila je *Oliuia, filia condam ser Marci Longo, vxor Petri de Andronico*. Isto, fol. 151r-151v.

41 Bernhard Schimmelpfennig, „Die Regelmässigkeit mittelalterlicher Wallfahrt“, *Wallfahrt und Alltag im Mittelalter und früher Neuzeit, Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und frühen Neuzeit*, 14, Wien 1992., 81-94.

nost svakoga hodočasničkog svetišta, ali ne i faktor prostorne distance. Drugi medievisti hodočašćenja dijele prema samoj destinaciji na međunarodna (Jeruzalem, Rim, Compostela, ali i Asiz, Aachen, Loreto, Recanati ili Samostan sv. Katarine na Sinaju), regionalna, odnosno uvjetno etnička (primjerice, katedrala u Canterburyju, u kojoj je pokopan nadbiskup sv. Toma Becket, svetište sv. Ivana Kapistranskoga u Iloku, Mariazell, Trsat i druga hodočasnička svetišta koja su sadržavala i određen etnički aspekt jer su se u njima okupljali pretežito pripadnici jedne etničke skupine) i, konačno, lokalna, kakvo je bilo svako svetište u nekoj našoj komuni posvećeno komunalnom patronu odnosno svecu zaštitniku, ali i svetišta kao ono sv. Arnira u Dubravi na Mosoru ili Zažično (danas Donje Pazarište) u Lici, čiji je utjecaj prelazio najuže okvire komunalnih distrikata Splita, Zadra, Šibenika ili drugih komuna jer su u ta središta hodočastili i vjernici iz okolnih gradova i sela.⁴²

Grafikon 4. Hodočasničke destinacije stanovnika kasnosrednjovjekovne porečke komune

⁴² Zanimljivo je spomenuti da se nekoliko isprava – donatorskih, fundacijskih i drugih – vezanih za promišljenu strategiju ustroja hodočasničkoga središta u pavlinskoj crkvi Blažene Djevice Marije u Zažičnu (Donje Pazarište) može pronaći u znamenitoj zbirci glagoljskih isprava *Acta croatica* Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, ali se tom problemu posvetila beznačajna pažnja. Nema sumnje da bi, uz donacije Frankapana, drugih velikaša (primjerice vojvode Žarka Dražojevića 1488.) i pripadnika rodovskoga plemstva Lučke, Krbavske i Ličke županije, Zažično pretvorilo u snažan regionalni hodočasnički centar da nije bilo odlučujućega čimbenika – Osmanlija. Da se Zažično već sredinom 15. stoljeća formiralo kao važno lokalno hodočasničko središte koje se transformiralo i u regionalno, svjedoči i nekoliko oporuka koje su sastavili stanovnici šibenske komune, a kojima je to središte bilo relativno blizu. Tako je, primjerice, Matija, sin Stjepana, *civis Sibenici*, zapisao svoju oporuku kod šibenskoga bilježnika Karata Vitalea napominjući da je bilježi *corpore sanus, intendens peregrinari ad ecclesiam sancte Marie de Zachi*, odnosno u Zažično. Upravo takvi legati kazuju o preobrazbi Zažičnoga iz lokalnoga u regionalno hodočasničko središte. Državni arhiv u Zadru, Šibenski bilježnici, Karatus Vitale, kut. 16/II, sv. 15. IVa.

Kao što je prikazano na Grafikonu 4, stanovnici porečke komune u drugoj polovici 15. stoljeća, sudeći po oporučnim legatima iz relativno velikoga broja oporuka, hodočastili su u osam hodočasničkih središta. Grafikon zorno pokazuje da je Rim *ad limina apostolorum Petri et Pauli* u ovom razdoblju, kao što je to bilo u svim istočnojadranskim komunama nakon proglašenja prve jubilarne godine 1300. za pontifikata Bonifacija VIII.,⁴³ izrazito dominantna destinacija porečkih hodočasnika (19 osoba ili 47,5 % od ukupnoga broja hodočasnika), a nešto manje hodočasnika obavilo je *peregrinatio* u svetište sv. Marije u Loretu (12 osoba ili 30 % hodočasnika),⁴⁴ koje također od 14. stoljeća postaje važno međunarodno hodočasničko središte. Nešto većim brojem hodočasnika (četiri osobe ili 10 % od ukupnoga broja hodočasnika) izdvaja se i Asiz sa svojom crkvom sv. Marije *de Angelis* (Porcijunkula), u kojem je bilo svetište najslavnijega i najpopularnijega sveca kasnoga srednjovjekovlja – sv. Franje, a, kao što kazuje i titular crkve, radilo se i o marijanskom svetištu. Sva ostala hodočasnička središta, bilo da se radilo o *peregrinationes maiores* (Jeruzalem i Sv. Jakov u Composteli) ili *peregrinationes minores* (L'Aquila,⁴⁵ Ljubljana i Trsat), u porečkim se oporukama kao hodočasničke destinacije spominju samo jednom. Unatoč činjenici da se u grafikonu predstavljeni podatci općenito podudaraju s podacima na koje nailazimo u drugim istočnojadranskim komunama i gradovima, porečka komuna s aspekta hodočašća ipak pokazuje neke osobitosti koje su primarno određene njezinim geografskim smještajem, ali i sastavom stanovništva. Naime, dok su u Rim, Jeruzalem i Compostelu hodočastili muškarci i žene iz svih regija zapadnoga kršćanstva, dotle lokalna i regionalna hodočašća *ad loca sacra* za svaku komunu i grad odražavaju specifične osobine pobožnosti stanovnika i na neki način odražavaju religiozni lokalpatriotizam. Ta

43 Izračuni nekih medievista kazuju da je otprilike 10 000 muškaraca i žena samo s područja Svetoga Rimskog Carstva hodočastilo u Rim u vrijeme jubilarnih godina. Ludwig Schmugge, „Deutsche Pilger in Italien“, *Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11.-14. Jahrhundert)*, Hg. Siegfried W. de Rachewiltz – Josef Riedmann, Sigmaringen 1995., 266.

44 Posebno mjesto s obzirom na hrvatske hodočasnike predstavlja Loreto, mjesto u koje je prema legendi *Santa Casa* (Nazaretska kućica) premještena 10. prosinca 1294. iz Trsata. Kućicu su, kazuje legenda, nakon pada Svete zemlje u ruke Arapa anđeli prenijeli na Trsat. Poslije tri godine Nazaretska je kućica prenesena nakratko u Recanati, da bi svoj trajan smještaj pronašla u Loretu. Ubrzo je Loreto postao lokalno, a od 15. stoljeća i međunarodno hodočasničko središte. S obzirom na relativnu prostornu blizinu Trsata i Poreča, odnosno nesumnjivo poznavanje ove legende među stanovništvom cijele Istre pa tako i Poreča, ne čudi da je tako velik broj oporučitelja ostavio legat za zamjenička hodočašća koja su imala biti ostvarena upravo u Loretu. Nikola Mate Roščić, „Hrvatska hodočašćenja u Loreto“, *Croatica Christiana periodica*, VII, 1983., 88–96.

45 Radi se o svetištu sv. Bernardina Sienskoga, koji je kanoniziran 1450. i potom pokopan u tom mjestu u južnoj Italiji. Diane Webb, *Medieval European Pilgrimage c. 700 – c. 1500*, London 2001., 42. Treba reći da je kult sv. Bernardina bio izuzetno popularan u Hrvatskoj, osobito zbog njegovih propovijedi vezanih za kužne epidemije, pri čemu je bio velik zagovornik prokreacije radi obnove stanovništva gradova.

se osobina može zamijetiti u Kotoru, Dubrovniku, Zadru, Trogiru, Rabu, Poreču i drugim istočnojadranskim urbano-ruralnim središtima.⁴⁶ Što se tiče porečke komune, podrijetlo i sastav stanovništva Poreča, ali i odjek o važnosti kulta svetaca u bližim hodočasničkim središtima na čijim se grobovima ili pred čijim relikvijama događaju čudesna ozdravljenja značajno su utjecali na izbor nekih, za južnije istočnojadranske krajeve nepoznatih ili slabo poznatih, hodočasničkih središta u posljednjim voljama oporučitelja. To je i osnovni razlog zbog kojega u porečkoj komuni nalazimo hodočasnike u Ljubljani, L'Aquila i na Trsat.

Imajući u vidu činjenicu da je 15. stoljeće, unatoč rastućoj osmanlijskoj opasnosti, predstavljalo vrhunac hodočašćenja u Svetu zemlju,⁴⁷ odnosno Palestinu i Jeruzalem, doista začuđuje činjenica što je samo jedna osoba darovala oporučni legat za takvo hodočašće.⁴⁸ Međutim, ako se pojasni povijesna situacija u to vrijeme te neki drugi aspekti svakodnevnoga života, malen broj porečkih hodočasnika u Jeruzalem postaje jasan. Tako treba imati u vidu da su hodočašćenja u sva *peregrinationes maiores* bila prilično skupa i zahtijevala znatna novčana sredstva. U oporukama građana hrvatskih srednjovjekovnih komuna postoji obilje podataka o troškovima hodočašća. Zato je osnovni kriterij za novčanu potporu hodočašća bilo osobno bogatstvo hodočasnika ili oporučitelja koji je ostavljao novac za hodočašće. Tako u arhivskom gradivu nalazimo podatke da se za skromnije hodočašće u Jeruzalem izdvajalo i po nekoliko desetina dukata, što je bio novac dovoljan za kupnju kamene kuće u nekom gradu. Prosječna je cijena hodočašćenja u

46 Tako su, primjerice, stanovnici tih komuna tijekom 14. i 15. stoljeća hodočastili sv. Nikoli u Bari, u Pesaro, sv. Mihovilu na Monte Gargano / *Mons sancti Angeli* u Apuliji, u Samostan sv. Katarine na Sinaju, sv. Antunu u Vienne te sv. Mariji u Calenu. Pritom je zamjetno da se uglavnom radi o hodočasničkim središtima koja su bila prostorno relativno blizu tim komunama, izuzev svetišta kao što su ona sv. Antuna i sv. Katarine.

47 Radi se o tome da je u tom razdoblju mletačka hodočasnička flota znatno narasla zbog spoznaje mletačkih patricija, primjerice Loredana, o mogućnosti izvrsne zarade prevoženjem *palmiera* u Svetu zemlju. Kao što kazuju brojni putopisi toga razdoblja, mletački vlasnici brodova ne samo da su skupo naplaćivali prijevoz (radilo se o, ovisno o smještaju hodočasnika na brodu, cijeni od nekoliko desetaka do nekoliko stotina zlatnih dukata po osobi ne računajući hranu i vodu ili vino), nego su i rabili jeftine, ali iskusne mornare iz hrvatskih i grčkih krajeva. Jedan od razloga povećanja broja hodočasnika, uz organiziranje odličnoga mletačkoga pomorskog hodočašćenja, bio je i u promjenama u mentalitetu izazvanim sve većim utjecajem humanizma i renesanse, koji su svim putovanjima, pa tako i religioznima, dali novo značenje – uživanje u putovanju, u upoznavanju stranih zemalja i naroda. Pored toga, na samom prijelazu iz srednjega vijeka u renesansu, dakle u 15. i 16. st., nastale su i posebne ustanove, zavodi i predstavništva, koje su pružale usluge uglavnom hodočascima koji su dolazili iz jasno definiranih krajeva. Hodočasnici iz Dalmacije i kontinentalne Hrvatske mogli su pronaći konačište u konzulatima Dubrovačke Republike diljem Mediterana ili kod hrvatskih franjevac koji su se smjestili u Jeruzalemu krajem 14. stoljeća. Vidi: *Leksikon Marina Držića*, <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/putovanja/>, sub voce: „Putovanje“, Meri Kunčić – Zoran Ladić (pristupljeno 11. VIII. 2015.).

48 Na sličnu situaciju nailazimo i u Rabu u drugoj polovici 15. stoljeća, kada su samo dva hodočasnika putovala u Svetu zemlju. Ladić, „O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima“, 149.

Jeruzalem bila između 20 i 30 dukata, dok su rijetki hodočasnici imali nešto bolje uvjete putovanja i dobivali po 60 dukata.⁴⁹ Naravno, novac ili osmanlijska opasnost nisu sprječavali brojne hodočasnike iz elitnih slojeva europskih društava da hodočaste u Svetu zemlju, o čemu postoji stotine dnevnika i putopisa službenika crkvenih i svjetovnih velikodostojnika. Jedan takav primjer, naime hodočašće članova hrvatske magnatske obitelji Frankapan već smo spomenuli, a njihovim su putom tijekom cijeloga 15. stoljeća iz Venecije kao polazne luke – o čemu svjedoči niz sačuvanih stranih putopisa iz 14. i 15. st. – hodočastili njemački zemaljski knezovi⁵⁰ te bogati plemići iz Engleske, Portugala i Italije, ali i svećenici, pa čak i oni iz Hrvatske.⁵¹

Kao što se vidi iz rezultata predstavljenih na Grafikonu 4, unatoč činjenici da je broj hodočasnika iz Poreča u velika hodočasnička svetišta bio malen (izuzev Rima), ipak nailazimo na podatke o hodočašćenjima u lokalna i regionalna središta kao što su Ljubljana, L'Aquila i Trsat, te Loreto i Asiz, koji upravo u tom razdoblju doživljavaju preobrazbu u *peregrinationes maiores*, hodočasnička središta snažno obilježena mendikantskim (osobito franjevačkim) i marijanskim svetačkim kultovima. Potonji je bio izuzetno popularan krajem srednjega vijeka, a osobito nakon kužnih epidemija koje su započele znamenitom 1347./1348. godinom. Tada je i Djevica Marija doživjela određenu transformaciju i uzdignuta je od same Crkve, a osobito vjernika, kao *mater Christianorum*. Zato i ne čudi da je bila popularnija i od sv. Kuzme i Damjana te sv. Roka, svetaca zaštitnika od kuge, a na sakralnim

49 Isti, „Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća“, *Croatia Christiana periodica*, XVII, 32, 1993., 26.

50 U našoj su historiografiji najpoznatiji dnevnik i putopisi irskoga franjevca Franje, Pietra Casole i Conrada von Grünemberga, koji su u svojim dnevničkim zapisima zabilježili niz vrijednih podataka o životu u našim srednjovjekovnim i renesansnim gradovima. Na istočnoj obali Jadrana već od 14. st. u svakoj značajnijoj komuni (Poreč, Pula, Cres, Pag, Rab, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Brač, Hvar, Korčula i Dubrovnik) organizirani su privatni gostinjciji u kojima su strani hodočasnici na putu u Svetu zemlju mogli pronaći okrepju u hrani i piću, kao i prenočište. Istovremeno su ti putnici znatno obogaćivali kulturnu, intelektualnu i umjetničku klimu naših ionako razvijenih komuna te bili vjesnici i donosioci informacija iz bliskih i udaljenih europskih regija. No, kao što je pokazao Krešimir Kužić, samo za područje Svetoga Rimskog Carstva postoje desetine hodočasničkih dnevnika o putu u Jeruzalem zapisanih za bogate izborne knezove Carstva i ostale magnate. Krešimir Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*. Naravno, isti književni žanr bio je popularan i u drugim krajevima Europe, o čemu također svjedoče brojni sačuvani dnevnik i putopisi. Vidi: Zoran Ladić, „Croatian Adriatic Towns and their Inhabitants“.

51 Možemo spomenuti tek nekolicinu od brojnih svećenika-hodočasnika iz promatranoga razdoblja. Dominikanac fra Ivan iz Dubrovnika dobio je 1453. za sebe i pratitelja dopuštenje da ode u Svetu zemlju (Stjepan Krasić, „Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1392-1600)“, *Arhivski vjesnik*, 17-18, 1976., 169), a 1494. dominikanac fra Ambrozije iz Dubrovnika otišao je na hodočašće. Vjerojatno je fra Ambrozije bio jedan od one dvojice Dubrovčana koje je pričestio Pietro Casola tijekom mise koju je održao 7. kolovoza u samostanu na Sionu. Budući da je dopuštenje dobio tek 4. rujna 1493., nije mogao otputovati te godine nego sljedeće na proljeće. Casola nije imenovao putnike na svojoj galiji, a i drugi hodočasnici su samo zapisali da su bila 24 redovnika, pa sve ostaje nepotvrđeno (isto, 231; Franjo Šanjek, *Dominikanci i Hrvati – osam stoljeća zajedništva (13.-21. stoljeće)*, Zagreb 2008., 248.

slikama vrlo su često prikazivani ikonografski programi poznati pod nazivom *sub matris tutela*, odnosno pod zaštitničkim ogrtačem Majke Marije.⁵²

Na kraju rada valja reći još nekoliko riječi o tome tko su bile osobe iz porečke komune koje su darovale pobožne legatate za hodočašća u spomenuta *loca sancta*, koji su bili razlozi za takva darivanja te, ako za to postoje podatci, kako se činila financijska potpora hodočašća. Ovi aspekti razmatranja srednjovjekovnih hodočašća za velik broj drugih istočnojadranskih komuna (Zadar, Rab, Šibenik, Trogir, Dubrovnik, Kotor itd.) uglavnom su obrađeni u hrvatskoj medievistici.⁵³ Činjenica da su hodočašća općenito, a ovi problemi posebno, vrlo dobro obrađeni u domaćoj medievističkoj literaturi omogućava i izradu sintetske analize hodočašća kao religijskoga fenomena u Hrvatskoj tijekom razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka.

S obzirom na to da su spolni i društveni status te podrijetlo oporučitelja koji su ostavljali legatate za hodočašćenja ranije obrađeni, u završnom ćemo dijelu rada iznijeti nekoliko zanimljivih primjera vezanih za društveni status, spol, podrijetlo, izbor hodočasničke destinacije i način financiranja hodočašćenja. Prvo što je karakteristično za porečku komunu, a djelomično različito u odnosu na druge istočnojadranske komune, jest činjenica da oporučitelji nerijetko zahtijevaju da se hodočašće izvrši u točno određenom roku. U oporuci sastavljenoj 1467. Olivija, *filia condam ser Marci Longo et vxor Petri de Andronico* i porečka patricijka zahtijeva da se hodočašće u Rim izvrši *usque ad vnum annum a die sui obitus*, odnosno u razdoblju od najkasnije jedne godine nakon njezine smrti, a hodočašće u Asiz u baziliku sv. Franje, gdje je hodočasnik mogao uživati u nekim od najljepših primjera sakralnoga slikarstva toga vremena (Giotto i drugi apeninski majstori), *usque ad annos duos proxime a die sui obitus*.⁵⁴ Godine 1474. Sanktucija, *filia ser Alegreti Pedote et vxor Dominici de Perasto* i porečka stanovnica, također je odredila razdoblje u kojem se imaju izvršiti hodočašća u crkvu sv. Marije u Loretu i u Rim. Oporučno je darovala svom suprugu Dominiku svoj miraz (*basatica*) i svoj udio u zajedničkoj stoci (ovce i ovnovi), navodeći kao uvjet da se spomenuta hodočašća imaju izvršiti u roku od dvije godine nakon

⁵² Detaljnije o uzdizanju Marije kao zaštitnice kršćana u kasnom srednjem vijeku vidi u: Meri Kunčić, *Od pošasti sačuvaj nas. Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb 2008., 124–160.

⁵³ Za detalje vidi literaturu navedenu u bilješkama kroz cijeli tekst.

⁵⁴ DAPA, AT, fol. 151r.

njezine smrti. Ako Dominik ne bi ispunio njezinu oporučnu želju, onda od navedenoga ne dobiva ništa (*aliter nichil haberet de dictis legatis*), već se ti legati imaju raspodijeliti među ostalim nasljednicima.⁵⁵ Zanimljivo je da su brojni oporučitelji koji su, kao Sanktucija, darivali legatske za hodočašća u Loreto i Rim, vrlo često zapravo spajali ta dva hodočašća u jedno putovanje, pri čemu su isticali da to čine kako bi dobili indulgenciju, odnosno oprost grijeha. Izbor izvršenja hodočašća u ova dva središta u jednom putu logičan je s obzirom na to da se posjećujući jedno hodočasnik približi drugom, a i Recanati je bio vrlo blizu. Vjerojatnije je da su prvo posjećivali Rim, a zatim hodočastili u Loreto, da bi zatim krenuli u obližnju Anconu, koja je bila najvažnija luka središnje Italije prema istočnoj obali Jadrana. Zato se može reći da se radilo o jednostavnom, ali i promišljenom itineraru kojim je oporučitelj mogao dobiti indulgencije, odnosno oprost za svoje grijeha ne u jednom nego u dva popularna hodočasnička središta. Čini se da je upravo ta činjenica bila ključna ako porečka hodočašća promatramo s kvantitativnoga gledišta (Rim s 18 i Loreto s 12 hodočašća). Moguće je da su i četiri hodočašća u Asiz u Porcijunkulu i k sv. Mariji *degli Angeli* također bila ponukana željom da se u jednom hodočašću posjeti više hodočasničkih središta, prije svega *limina apostolorum*, i dobije što više indulgencija *pro anima testatoris / testatricis*. Da je doista bilo tako potvrđuje i oporuka sastavljena 1473. za Uršu, *uxoris relictæ condam Mathei de Adignano*. Ona je, naime, odredila da se pošalje *persona vna Romam ad visitandum ecclesiam sanctorum apostolorum Petri et Pauli de Roma pro anima sua*, koja bi također trebala posjetiti i hodočasničko svetište *sanctum Franciscum de Assisio*, također za njezinu dušu, od kojega je Ancona udaljena stotinjak kilometara.⁵⁶

Pored spomenutih destinacija, rijetko se spominju i druga središta, ali su ona zanimljiva jer neka ukazuju na specifične, lokalne pobožne crte stanovnika porečke komune, barem s obzirom na hodočašća. Naravno, najudaljenija hodočasnička središta bila su Jeruzalem i Sv. Jakov u Composteli. Prvo je središte bilo najsvetije, nešto bliže od drugoga, ali je putovanje moglo biti izuzetno opasno. Drugo je bilo nešto dalje, uglavnom ograničeno na putovanje kopnom, iako se moglo kombinirati i pomorskim putovima preko Genove do Barcelone te, unatoč opasnostima, sigurnije. U porečkom uzorku nailazimo na samo jedno hodočašće u svako od ova dva središta.

⁵⁵ Isto, fol. 151r-151v.

⁵⁶ Isto, fol. 165v-166r.

Godine 1466. porečka građanka Kuzmica, *filia condam ser Michaelis de Balignana et vxor ser Nicolai condam Dominici de Rubino*, sastavila je oporuku u kojoj je odredila da *iussit mitti personam vnam ad indulgentias in Ierusalem*, odnosno da se pošalje jednu osobu na hodočašće u Jeruzalem. Oporukom je čak određeno da na to hodočašće može poći i njezin muž Nikola *si solus voluerit ire aut mittere posit*.⁵⁷ Ako tako ne ispadne, onda poslije smrti njezinoga supruga Nikole, u razdoblju od godine dana nakon njegove smrti, izvršitelji oporuke imaju poslati jednu osobu u Svetu zemlju i to od dobara samoga Nikole i dobara Kuzmice *pro anima sua*.⁵⁸ Kada je 1479. svoju oporuku sastavio *ser Lazar Scorzonus de Emonia*, koji sebe naziva „sada stanovnik Poreča“, nalazimo i drugo hodočašće u vrlo daleke krajeve, ovoga puta u Sv. Jakov u Composteli na samom sjeverozapadu Španjolske, a u srednjem vijeku jedno od tri najpopularnija kršćanska hodočasnička svetišta. Lazar je darovao dva legata za hodočašća – za jednoga hodočasnika koji bi za njegovu dušu išao u Rim i za drugoga *visitandum ecclesiam sancti Iacobi de Galizia pro anima sua*.⁵⁹ Iako se svako od ova dva hodočasnička svetišta spominje samo jednom u cijelom porečkom uzorku, ipak ti izuzetci kazuju da su i Porečani, baš kao i drugi hodočasnici iz naših gradova i komuna hodočastili u sve *peregrinationes maiores*.

Konačno, preostaje još samo kratko razmatranje dvaju hodočašća porečkih stanovnika u obližnja, lokalna i regionalna hodočasnička središta. U lipnju 1475. Ivan, sin pok. Marka *de Marse*, građanin Poreča, „ležeći u krevetu shrvan bolešću“ sastavio je oporuku kojom je odredio da njezini izvršitelji ispune hodočasnički legat odnosno *iussit mitti personam vnam ad visitandum ecclesiam sancti Leonardi in partibus Lubiane pro anima sua*, dakle da se za njegovu dušu pošalje jedna osoba u hodočasničko središte u crkvi sv. Leonarda kraj Ljubljane.⁶⁰ Iz oporuke se ne može dokučiti je li Ivan slanjem hodočasnika u to svetište želio da se izvrši *ex voto peregrinatio*, odnosno je li

⁵⁷ Isto, fol. 155r.

⁵⁸ *Aliter post ipsius Nicolai obitum, videlicet per vnum annum a die sui obitus mittatur persona vna ad ipsas indulgentias tam de bonis ipsius Nicolai presentis et sic contentantis quam ipsius testatricis*. Isto, fol. 155r.

⁵⁹ Isto, fol. 172r.

⁶⁰ Isto, fol. 154r. Sv. Leonard živio je u vrijeme franačkoga kralja Klodviga, a nakon što je kršten živio je samotnim životom. Kako kaže legenda, Leonard je molitvom posredovao u oslobađanju kraljice Klotilde od porođajnih muka, za što je kao nagradu dobio posjed na kojem je dao izgraditi samostan. Međutim, ostao je bliski kraljev savjetnik te je dobio pravo oslobađanja zatvorenika. Umro je oko 560., a ubrzo nakon smrti kult toga sveca proširio se diljem Europe. Kao i svi ostali sveci, i Leonard je ikonografski prikazan sa specifičnim atributima povezanim s njegovom zaštitničkom ulogom nad zatvorenicima, kovačima i porođiljama. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb 1979., 376-377.

se možda tako želio zahvaliti sv. Leonardu za *intercessio* kod Boga, a vezano za rođenje neke od njegove djece ili možda za oslobođenje iz zarobljeništva. S obzirom na to da je Ivan za izvršitelje svoje oporuke izabrao *Antonium Leonardi, eius germanum*, odnosno polubrata po majci, moguće je da se radi o izvršenju votivne obveze vezane za njegova poočima Leonarda.⁶¹ Ovakvi slučajevi hodočašćenja ne samo da ukazuju na određene specifične, lokalne crte pobožnosti stanovništva neke komune nego, u određenoj mjeri, ukazuju i na poznavanje hagiografskih motiva iz životopisa svetaca (njihove „domene djelovanja“) čija svetišta nisu bila izrazito popularna među tadašnjim stanovništvom. *Ser Lazar Scorzonus* iz Novigrada, stanovnik porečke komune, ujedno je i osoba koja je ostavila najviše legata za hodočašćenja, pri čemu je već spomenuto ono u Rim i Jeruzalem. No, Lazar je darovao jedan legat i za hodočašćenje u tada jako regionalno hodočasničko središte sv. Marije na Trsatu opisavši svoj legat riječima: *iubsit quod Antonius eius filius teneatur ire aut mittere personam vnam visitandum ecclesiam domine sancta Marie de Flumine et debeat vigilare per dies octo ad ecclesiam domine sancta Marie de monte et ibi celebrare faciat misam vnam personam in dicta ecclesia in satisfactionem uotorum suorum pro anima sua.*⁶² Dakle, Lazar je ovim legatom naredio da njegov sin Antun sam hodočasti ili da plati nekoj drugoj osobi koja bi hodočastila u crkvu sv. Marije *de Flumine*, odnosno u crkvu sv. Marije na brdu (na Trsatu) *gdi gospoda Frangepani vladahu*,⁶³ a gdje će bdjeti osam dana i tamo dati da se slavi jedna misa kako bi se zadovoljila sva *ex voto* obećanja koja je dao sam Lazar.

Lokalna i regionalna hodočasnička središta u koja su hodočastili stanovnici istočnojadranskih komuna ovisila su, u prvom redu, o smještaju same komune. Imajući u vidu činjenicu da u Poreču nalazimo nekoliko stanovnika i građana koji su bili podrijetlom iz Ljubljane, ali i iz drugih razloga (kao što je to ovdje *ex voto*), razumljiva je hodočasnička povezanost Porečana s kultom sv. Leonarda u Ljubljani. Slično je i s Trsatom, koji je u ovdje razmatranom razdoblju bio već razvijeno lokalno i regionalno svetište u koje su hodočastili brojni hodočasnici, prije svega iz Hrvatskoga primorja, hrvatskoga zaleđa, ali i s Raba, iz Poreča i vjerojatno drugih bližih komuna.⁶⁴ O

61 DAPA, AT, fol. 154r.

62 Isto, fol. 172r.

63 Milovan, „Hodočašća“, 112. Inače je poznata značajna uloga obitelji Frankapan, osobito Martina, u stvaranju Trsata kao marijanskoga hodočasničkog središta.

64 Detaljnije o trsatskom svetištu vidi: Margetić, „Počeci prošteništa i franjevačkog samostana na Trsatu“, 66-77.

ova dva hodočasnička svetišta kao mjesta hodočašćenja Porečana svjedoče spomenuti primjeri.

Početak kasnoga srednjega vijeka, zapravo već od 1291. (nakon pada kršćanske utvrde Akona [Akko, Acre] u Svetoj zemlji), kada je, prema legendi, Nazaretska kućica na kraće vrijeme bila smještena na Trsatu, nastaje prvo regionalno marijansko svetište u koje su rado dolazili hodočasnici iz cijele Istre i Dalmacije. Pod visokim patronatom obitelji Frankapana svetište je doživjelo snažan poticaj krajem srednjega vijeka.⁶⁵

Promatramo li sve hodočasničke destinacije u koje su hodočastili porečki stanovnici, razvidno je da, bez obzira na primat Rima kao najznačajnijega hodočasničkog središta kasnoga srednjeg vijeka (općenito promatrajući kartu hodočasničkih centara razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka), po popularnosti zapravo prevladavaju marijanska svetišta, među koje spada i ono na Trsatu. Naravno, to je posljedica dubokih promjena u kršćanskoj pobožnosti na razini Crkve (teologije, kanona), unutar koje, posebno nakon sv. Tome Akvinskoga, sv. Marija postaje središnja svetačka figura kršćanske teologije, kao i vjerničke religioznosti koja kroz motiv *Maiestas Mariae*, osobito u teškim trenucima kuge i rata *contra infideles Turchos*, doživljava Bogorodicu kao *mater Christianorum*, najsnažniju *anti-peste* sveticu, odnosno univerzalnu zaštitnicu i prvu u kasnosrednjovjekovnom *communio sanctorum*.⁶⁶

Zaključak

Analiza oporuka porečkoga notara Antuna de Teodorisa iz razdoblja „jeseni srednjega vijeka“, pri čemu je u središtu bilo razmatranje problematike hodočašća, pokazuje da su stanovnici porečke komune u tom razdoblju hodočastili u sva ona hodočasnička svetišta u koja su hodočastili stanovnici ostalih istočnojadranskih komuna, ali i stanovnici cijeloga zapadnoga kršćanstva. Mogla bi začuditi činjenica da se od tzv. *peregrinationes maiores*, središta u koja je hodočastio najveći broj europskih vjernika, među porečkim hodočascima ističe samo Rim, odnosno *limina apostolorum Petri et Pauli*, dok su hodočašća u Jeruzalem i Sv. Jakov u Composteli spomenuta samo jednom. Nema sumnje da je na to utjecala udaljenost tih najsvetijih

⁶⁵ Na ist. mj.

⁶⁶ S toga je motrišta razumljiva misao Roberta N. Swansona koji je, govoreći o srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj pobožnosti u Europi, položaj Bogorodice među svecima i njezin ugled među vjernicima sažeo riječima: „Među svecima Djevica Marija bila je nedodirljiva.“ Robert N. Swanson, *Religion and devotion in Europe c. 1215 – c. 1515*, Cambridge 1995., 144.

mjesta zapadnoga kršćanstva, opasnosti koje su prijetile na dugom putu te veliki troškovi koji su bili vezani za takva pobožna putovanja. Naravno, važan poticaj brojnim hodočašćenjima u Rim iz cijele Europe davale su i jubilarne godine (u vrijeme pape Bonifacija VIII., koji ih je uveo, predviđene svakih 50 godina, ubrzo smanjene na svake 33 godine, a još brže na samo 25 godina), kada su oni koji hodočaste u Rim dobivali potpun oprost svih grijeha i obećanje izravna ulaska u Raj.⁶⁷ Da je oprost grijeha, odnosno skraćenje vremenskoga boravka u Čistilištu, imao ključnu ulogu u motivaciji hodočašća, potvrđuje velik broj hodočasnika iz najviših društvenih slojeva svjetovne i crkvene hijerarhije Europe i Hrvatske koji su upravo u to vrijeme često hodočastili u Jeruzalem, o čemu svjedoče brojni dnevnici i itinerari koje su zabilježili dvorski pisari koji su putovali sa svojim gospodarima – knezovima i drugim magnatima. Međutim, ono čime se porečka komuna u potpunosti uklapa u kasnosrednjovjekovnu hodočasničku pobožnost jesu snažne emocije usmjerene prema franjevačkim i osobito marijanskim hodočasničkim središtima, posebno onima na Apeninskom poluotoku, ali i onima regionalnoga karaktera, kakvo je bilo svetište na Trsatu. Uspoređujući porečka i hodočašća iz drugih istočnojadranskih komuna, dolazimo do zaključka da u osnovnim crtama ne postoji razlika između hodočašća iz porečke i drugih istočnojadranskih komuna pa su tako najpopularnija, uz Rim, bila *loca sacra* kao Loreto i Asiz kao simboli kasnosrednjovjekovne marijanske i franjevačke pobožnosti. Aspekt koji se treba smatrati izuzetno važnim jest položaj Poreča kao jedne od najvažnijih pomorskih postaja na putu iz Venecije prema Svetoj zemlji. Poznato je da je u nizu dnevnika i putopisa opisano stanovništvo, crkve, relikvije, najvažnija svetačka mjesta u Poreču, jezik kojim je govorilo lokalno stanovništvo, kratke crtice iz povijesti, pitanje legende o Rolandu i njegove vezanosti za Poreč kao i, pod utjecajem humanizma, etimološka razmatranja o pitanju podrijetla imena grada. No, ovom prilikom nije bilo prostora da se razmotre i ovi, osobito zanimljivi, aspekti prošlosti Poreča u kasnom srednjem vijeku, tek djelomično vezani za hodočašća, ali nastali pod utjecajem intelektualnih promišljanja zapadnih hodočasnika. Budući da brojni dnevnici i itinerari predstavljaju poseban žanr koji vrhunac dostiže u doba humanizma i renesanse te predstavlja vrlo vrijedan izvor za poznavanje svih gradova i komuna na našoj obali Jadrana, razumljivo je da tom pitanju treba posvetiti zaseban rad. Zaključimo stoga

67 O jubilarnim godinama i njihovom značaju za porast broja hodočasnika u Rim u tim razdobljima vidi npr. Schmugge, „Deutsche Pilger in Italien“, 104-109.

ovaj rad spomenom da je u malom istarskom mjestu Bermu u crkvi sv. Marije na Škrilinah jedini sačuvan, koliko nam je poznato, srednjovjekovni prikaz hodočasnika na hrvatskim prostorima, čiji je lik prepoznatljiv po značkama naslikanima na njegovoj hodočasničkoj kapi kao potvrdi da je hodočastio u Rim, Loreto i Padovu te po karakterističnom hodočasničkom štapu. Danas se to svjedočanstvo duge tradicije hodočašćenja iz hrvatskih krajeva najčešće ne spominje kada se govori o toj fresci,⁶⁸ a u skladu s time taj lijep prikaz *romipete* nije poznat ni studentima i široj javnosti.

Sažetak

Na temelju analize oporuka i kodicila stanovnika porečke komune iz druge polovice 15. stoljeća koje je zapisao porečki notar Antun de Teodoris i neki od notara iz njegove kancelarije, autor razmatra fenomen hodočašćenja u kasnosrednjovjekovnoj porečkoj komuni. Na temelju metodoloških obrazaca predstavljenih u radovima inozemnih i domaćih medievista i korištenih pri istraživanju hodočašća europskih i, osobito, istočnojadranskih komuna i gradova, analizira se društveni položaj i spol oporučitelja koji su bili skloni ostavljati legate za hodočašća te zaključuje da su, baš kao i u drugim istočnojadranskim urbanim sredinama, takve legate darovali podjednako pripadnici oba spola i podjednako pripadnici svih društvenih staleža porečke komune. Posebna pozornost posvećuje se odredištima u koja su hodočastili kasnosrednjovjekovni Porečani te se napominje da se radi o dvije temeljne vrste hodočašćenja – *peregrinationes maiores* (hodočašćenja u Jeruzalem, Sv. Jakov u Composteli i Rim) te *peregrinationes minores* (hodočašćenja u Loreto, Recanati, Ljubljani, na Trsat i u druga hodočasnička središta koja su u hodočasničkoj hijerarhiji bila niže rangirana). Međutim, autor također upozorava da se srednjovjekovna hodočašća mogu razdijeliti na međunarodna (primjerice, ona u Jeruzalem, Sv. Katarinu na Sinaju, Sv. Jakov u Composteli, *ad limina apostolorum* u Rimu, Aachen, Mari-azell, sv. Antun u Viennei i tako dalje), regionalna (primjerice, u marijanska svetišta u Loretu, Recanati, u svetište sv. Nikole u Bariju i druga hodočasnička središta) i lokalna (u slučaju Poreča, primjerice, Sv. Marija na Trsat, ali i Sv. Marija u Zažičnom (Donjem Pazarištu), Sv. Vid u Brdovcu kod Zaprešića, Sv. Leonard u Ljubljani i druga svetišta od kojih su neka poprimila i regionalno-lokalni karakter).

Razmatranje kasnosrednjovjekovnih porečkih hodočašća pokazuje da se analiza može obaviti bilo na prvi bilo na drugi način. Ono što je osobito zanimljivo i karakteristično za porečka hodočašćenja jest izuzetna dominacija hodočašćenja u apostolski Rim i marijanski Loreto te u određenoj mjeri Asiz, gdje je njegovan kult sv. Franje, ali i vrlo malen broj hodočašćenja u Sv. Jakov u Composteli i Svetu zemlju, odnosno Jeruzalem, što porečku komunu bitno razlikuje od većine istočnojadranskih komuna razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. Osobito je iznenađujuće tek jedno hodočašćenje u Jeruzalem imajući u vidu da je Poreč

68 Vidi, primjerice: <http://istrapedia.hr/hrv/1559/freske-u-bermu/istra-a-z/>.

bio jedna od važnih hodočasničkih postaja na pomorskom putu koji je vodio iz Venecije preko istočnoga Jadrana do *Terre Sancte*. Autor pretpostavlja da su složene političke i vojne prilike koje su zahvatile područje Svete zemlje, ali i Jadrana nakon snažnoga osmanlijskog pritiska i osvajanja Bizantskoga Carstva te vojnih upada u zaleđa istočnojadranskih komuna Albanije i Dalmacije, bile odlučujući čimbenik smanjenja broja hodočasnika u Palestinu, osobito onih iz nižih društvenih staleža. Fenomen hodočašćenja, kako se može rekonstruirati na temelju sačuvanih bilježničkih spisa, zbog tih je razloga prisilio porečke oporučitelje da ostavljaju legat za hodočašća u sigurnija hodočasnička središta i time ostvare temeljni cilj – dobivanje posmrtnih indulgencija, odnosno oprosta grijeha za spas njihovih duša i postignuće vječnoga života.

I pellegrinaggi come espressione di devozione degli abitanti del comune parentino tardomedievale

Riassunto

In base all'analisi dei testamenti e dei codicilli degli abitanti del comune parentino della seconda metà del XV secolo annotati dal notaio parentino Antonio de Teodoris e da alcuni notai del suo studio, l'autore considera il fenomeno del pellegrinaggio nel comune parentino tardomedievale. Considerati i modelli metodologici presentati nelle pubblicazioni di medievisti nazionali ed internazionali usati nella ricerca dei pellegrinaggi dei comuni e delle città europei e, in particolar modo, delle città e comuni dell'Adriatico orientale, viene analizzata la posizione sociale e il sesso del testatore che avevano la tendenza di nominare dei legati per i pellegrinaggi e si conclude che, proprio come negli altri centri urbani dell'Adriatico orientale, tali legati venivano rivestiti di doni in maniera equivalente da rappresentanti di entrambi i sessi e di tutte le classi sociali del comune parentino. Una particolare attenzione è rivolta alle destinazioni di pellegrinaggio dei parentini tardomedievali e si evidenzia che si tratta di due tipi fondamentali di pellegrinaggio – *peregrinationes maiores* (pellegrinaggi a Gerusalemme, San Giacomo di Compostela e Roma) e *peregrinationes minores* (pellegrinaggi a Loreto, Recanati, Lubiana, Tersatto e altri centri di pellegrinaggio di minor rango nella gerarchia dei pellegrinaggi). L'autore però segnala anche che i pellegrinaggi possono essere suddivisi in internazionali (ad esempio quelli a Gerusalemme, Santa Caterina sul Sinai, San Giacomo di Compostela, *ad limina apostolorum* a Roma, Aquisgrana, Mariazell, San Antonio di Vienne e via dicendo), regionali (ad esempio i santuari mariani di Loreto, Recanati, il santuario di San Nicola di Bari e altri centri di pellegrinaggio) e locali (nel caso di Parenzo Santa Maria di Tersatto ma anche Santa Maria a Zažično [oggi Donje Pazarište], San Vito a Brdovec nei pressi di Zaprešić, San Leonardo a Lubiana ed altri santuari di cui alcuni hanno assunto carattere regionale-locale).

L'osservazione dei pellegrinaggi parentini tardomedievali dimostra che l'analisi può essere condotta sia in base al primo sia in base al secondo metodo. Quello che è particolarmente interessante e singolare per i pellegrinaggi parentini, è lo straordinario predominio dei pellegrinaggi alla città apostolica di Roma e al santuario mariano di Loreto e in una certa misura Assisi, dove si coltiva il culto di San

Francesco, ma una piccola parte dei pellegrinaggi era diretta anche a San Giacomo di Compostela e in Terra Santa ovvero a Gerusalemme, il che distingue notevolmente il comune parentino dalla maggior parte dei comuni dell'Adriatico orientale del Tardo Medioevo. È particolarmente sorprendente la presenza di un unico pellegrinaggio a Gerusalemme se prendiamo in considerazione che Parenzo era una delle tappe di pellegrinaggio più importanti sulla via marittima che portava da Venezia attraverso l'Adriatico orientale fino alla *Terra Sancta*. L'autore assume che le complesse circostanze politiche e militari subentrato dopo la forte pressione ottomana e la conquista dell'Impero bizantino, accompagnata dalle irruzioni militari nell'entroterra dei comuni dell'Albania e della Dalmazia, e che interessarono non soltanto il territorio della Terra Santa ma anche l'Adriatico, furono il fattore decisivo nella diminuzione del numero di pellegrini in Palestina, specie quelli degli strati sociali più bassi. Per questi motivi, il fenomeno del pellegrinaggio, come è stato possibile ricostruire dagli atti notarili, ha costretto i testatori ad indirizzare i legati per i pellegrinaggi verso centri di pellegrinaggio più sicuri per poter realizzare l'obiettivo fondamentale – l'ottenimento dell'indulgenza postuma ovvero l'assoluzione dei peccati per la salvezza delle loro anime e il raggiungimento della vita eterna.

Pilgrimage as a form of piety among the late medieval inhabitants of the commune of Poreč

Summary

Based on the analysis of last wills and codicils of the inhabitants of the city of Poreč and its district from the second half of the fifteenth century written by Poreč notary Anthony de Teodoris and some other notaries from his office, the author examines the phenomenon of pilgrimage in the late medieval commune of Poreč. By applying methodological approaches established in the works of foreign and Croatian medievalists and by researching above mentioned notary documents, the author analyses the social status and gender of Poreč's pilgrims as well as pilgrim shrines which were popular among communal denizens. The author concludes that just like in any other urban dwelling on the East coast of Adriatic, testamentary bequests were donated by male and female testators from all social strata of Poreč society. Special attention was given to the destinations visited by late medieval pilgrims of Poreč. Same as in other contemporary cities and towns, there were two basic types of pilgrimages – *peregrinationes maiores* (pilgrimages to Jerusalem, Saint James in Compostela, and Rome), and *peregrinationes minores* (pilgrimages to Loreto, Recanati, Ljubljana, Trsat and many other pilgrim shrines). According to European historiography medieval pilgrimages may be also divided into international (e. g., those to Jerusalem, Saint Catherine of Sinai, Saint James in Compostela, *ad limina apostolorum* in Rome, Aachen, Mariazell, Saint Anthony in Vienne, and so on), regional (e. g., Mary's pilgrim shrines in Loreto, Recanati, Saint Nicholas' holy place in Bari, and other pilgrims' destinations) and local (in case of Poreč, e. g., Saint Mary on Trsat, as well as Saint Mary in Zažično [Donje Pazarište], Saint Leonard in Ljubljana, Saint Vitus in Brdovec near Zaprešić, and other holy places, some of which gained both regional and local character).

The examination of late medieval pilgrimages of Poreč shows that the analysis can be carried out in both ways mentioned. What is particularly interesting and characteristic for pilgrimages from Poreč is the extreme domination of pilgrimages taken to the apostolic Rome and St Mary's Loreto, and to some extent to Assisi where Saint Francis' cult flourished, but there is also a small number of pilgrimages taken to Saint James in Compostela and the Holy Land, i. e. Jerusalem, which makes the commune of Poreč stand out among most of the other communes of the East coast of Adriatic in the Central and the Late Middle Ages. Particularly surprising is only one mention of pilgrimage to Jerusalem, keeping in mind that Poreč is first station on the main naval route from Venice over the Eastern coast of the Adriatic to *Terra Sancta*. The author presumes that complex political and military circumstances which have seized the area surrounding the Holy Land, as well as strong Ottoman military presence, the downfall of Byzantine Empire, and military incursion in the hinterlands of the communes on the east coast of Adriatic in Greece, Albania and Dalmatia, were crucial factor in the drop in numbers of pilgrims heading for Palestine, especially the ones from lower social strata. It can be concluded that testators from Poreč, for already mentioned reasons, donated testamentary bequest or personally went on pilgrimages to shrines closer to that commune, in particular to Rome and Assisi which were in that period most popular pilgrim shrines among the European pilgrims. Of course, the main reason for their pilgrimages was always the same – to receive posthumous indulgences, i. e. the partial or general absolution of sins in order to save their souls and the attainment of eternal life.

Prilozi

Sl. 1. Prikaz hodočasnika (predzadnji lik desno) na isječku zidne slike Ples mrtvaca u crkvi sv. Marije na Škrilinah kraj Berma iz 1474. godine. Djelo Vincenta iz Kastva i njegove radionice (Željko Bistrovčić, *Šareni trag istarskih fresaka*, Pula 2011., <http://revitas.org/hr/turisticki-itinerari/freske/fotomonografija/#/112/>).

Sl. 2. Prikaz Poreča („...vnd komen zu der Stat die do haist Parentza die do leit im Ystreich vnd is der Venediger...“) u ilustriranom putopisu na njemačkom jeziku o hodočašću u Svetu zemlju (*Hie vahet sich an die gotliche fart des heiligen grabs vnserers herrn Jesu cristi hin vnd herwider zu faren, vnd sagt von allen dingen vnd von aller gelegenheit die man vindt vnterwegen von den grossen mechtigen stetten, vnd von ir herlikkait vnd vermogen, vnd besunder von aller gelegenheit der heiligen, vnd kirchen vnd gotlichen stetten; mit 140 angetuschten Federzeichnungen*) iz oko 1467. Autor je rukopisa vjerojatno Gabrijel Muffel iz Nürnberga koji je tamo hodočastio 1465. – 1467., što je i zapisao na kraju knjige („Anno 1465 die octauo decembris iuit ad terram sanctam Gabriel Muffel filius tertius Nicolai Muffel“, f. 156). Riječ je zapravo (samo) o prijevodu putopisa *Libro d'oltramare* franjevca Nikole iz Poggibonsija iz 1346. – 1350., koji nije bio ilustriran, stoga je vrijednost njemačkoga prijevoda u 147 pridodanih minijatura. Account of a journey from Venice to Palestine, Mount Sinai and Egypt, fol. 144v-145r, British Library, <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMINBig.ASP?size=big&IILID=10945> (4. XI. 2015.).